
LA VARIABLE 'SEXE' EN LES LLENGÜES DEL MÓN

THE VARIABLE 'SEX' IN THE LANGUAGES OF THE WORLD

CARME JUNYENT
Universitat de Barcelona
mcjunyent@ub.edu

Resum: El sexe és una de les variables més freqüents en els diferents recursos lingüístics per a identificar els interlocutors en les llengües del món. El fet que s'hagi confós el gènere gramatical (procediment de classificació dels substantius) amb el sexe, i la consegüent inclusió dels elements identificadors en la categoria «gènere», ha provocat una certa confusió sobre la naturalesa d'aquests fenòmens. En l'article es proposa una classificació en quatre tipus dels mecanismes per a la identificació dels interlocutors en la llengua, per bé que tots poden ser entesos com a part d'un continuu que va des dels elements gramaticals obligatoris fins als lectures específics per a homes i dones. Entremig, s'analitzen els recursos semàntics i els díctics. A banda dels aspectes estrictament lingüístics, es recorden alguns treballs històrics que permeten situar els diferents enfocaments dins de la història de la lingüística.

Paraules clau: sexe, gènere, classificació nominal, dixi, lectures de gènere, semàntica.

Abstract: Sex is one of the most common variables in the different linguistic resources to identify speakers in the world's languages. The fact that grammatical gender (a procedure for classifying nouns) has been confused with sex, and the subsequent inclusion of identifying elements in the category "gender", has caused some confusion about the nature of these phenomena. The article proposes a classification for the identification of speakers in the language into four types of mechanisms, though these mechanisms may all be understood as part of a continuum that ranges from required grammatical elements to specific lectures for men and women. It also analyzes the semantic resources and deictics as a part of this continuum. Apart from strictly linguistic aspects, historical works are reviewed in order to place different approaches in the history of linguistics.

Key words: sex, gender, noun classification, deixis, genderlect, semantics.

M. CARMÉ JUNYENT

LA VARIABLE 'SEXE' EN LES LLENGÜES DEL MÓN

1. INTRODUCCIÓ

Quan es tracta de les relacions entre dones i llengua ens estem referint a una sèrie de fenòmens de naturalesa molt diversa. El fet que la major part d'aquests fenòmens s'englobi en la categoria «gènere» ha contribuït a crear una gran confusió que es manifesta, sobretot, en l'anomenada «llengua no sexista» (i encara molt més freqüentment, «llenguatge no sexista»). A grans trets, podem classificar aquests fenòmens en els tipus següents: *a)* gramaticals, *b)* semàntics, *c)* díctics, i *d)* varietals. Naturalment, les fronteres entre uns i altres no poden ser nítides, atesa la naturalesa de continu dels fenòmens lingüístics que volem descriure, però si es tracta d'establir una correlació entre la llengua i la cultura, o, si es vol, entre la llengua i els sexisme, aquest continu aniria des dels aspectes estructurals (obligatoris), fins als modificables fins al punt de la supressió o l'extinció.

Val la pena recordar que un dels pioners en l'estudi de la identificació dels interlocutors en la llengua, Edward Sapir, ja avisava que aquells trets varietals que prèviament havia identificat en nootka (Sapir 1915) i que tornava a descriure en yana no tenien res a veure amb el gènere: «It is a well known peculiarity of some languages that they distinguish forms used by males from those that are used by females. This peculiarity has, of course, nothing to do with gender» (Sapir 1929: 335). Malgrat tot, la confusió no ha fet més que perpetuar-se, i si Sapir demanava no confondre les varietats lligades al sexe amb el gènere, ara el que cal remarcar és que el gènere no té

per què anar lligat al sexe. Això ha reclamat precisions constants de molts lingüistes. P. H. Matthews (1997: 142), per exemple, en el seu diccionari de lingüística, afegeix a la definició de *gènere*:

Often specifically called grammatical gender to distinguish it as a grammatical category from 'natural gender' as defined by the notional categories partly corresponding to it. Thus girls are 'naturally' female but German Mädchen 'girl' is grammatically neuter.

I Trask (1992: 115) afegeix aquesta nota a la seva definició de *gender*:

Most European languages other than English have gender systems showing some degree of correlation with sex; as a consequence, many non-linguists (and some linguists!) needlessly confuse gender with sex. This confusion should be avoided: sex is a matter of biology, while gender is a matter of grammar, and one which has no necessary connection with sex.

El mateix autor (Trask 1995: 43) hi insisteix tres anys més tard:

In other words —and this is a key point— there is no particular connection between gender and sex. Sex is a matter of biology, while gender is a matter of grammar, and there is no earthly reason why sex should be involved in gender distinctions. In French, it is involved, but only in a somewhat weak and inconsistent way: the gender of most nouns has nothing at all to do with sex.

No cal rumiar gaire per a adonar-se que el que justifica tanta insistència és precisament la confusió que va provocar la reivindicació d'una llengua no sexista i, naturalment, la confusió de gènere i sexe. La història de la lingüística diu que va ser Protàgores el primer a classificar els substantius en masculins, femenins i neutres segons el sexe del referent (o la seva absència), i també ell, en un antecedent claríssim de les propostes «no sexistes» d'avui dia, va voler canviar de gènere paraules que li semblaven massa masculines per ser femenines i a l'inrevés. Sòcrates també intenta feminitzar o masculinitzar alguns noms, segons la sàtira que Aristòfanes en fa a la seva obra *Els núvols*, i Aristòtil és el primer a diferenciar el gènere natural del gènere gramatical i a classificar els substantius segons les terminacions i no segons el significat referencial (Baron 1985; Robins 1951). Ja sabem que els romans van calcar el tractament de la llengua dels grecs i que en l'edat mitjana les coses tampoc no van canviar. Però, amb el Renaixement, la reivindicació dels vernacles i el coneixement de llengües amb estructures molt diverses de les indoeuropees començava a fer evident que això del gènere era molt lluny de ser universal i «natural».

Paradoxalment, un moviment que es vol alliberador com el feminisme (i cal recordar que només un sector d'aquest moviment) va caure en el parany de la lingüística sense llengües. Va ignorar la majoria de llengües del món que no té aquesta classificació de substantius, i va calcar els models d'una llengua sense gènere. La ignorància de les altres llengües no és un fet rar en la lingüística, tal com diu Alexandra Aikhenvald (2006: 1):

No two languages are entirely the same, nor are they entirely different. It is as if there were a universal inventory of possible grammatical and lexical categories and each language makes a different set of choices from this inventory. As Franz Boas (a founding father of modern linguistics) put it, languages differ not in what one can say but in what kind of information must be stated: 'grammar [...] determines those aspects of each experience that must be expressed' (Boas 1938: 132). One language may have a two-term gender system, while another has five genders and a third makes no gender distinctions at all in its grammar.

Una de les feines fonamentals de la lingüística és conèixer i descriure les seleccions que es fan per a aproximar-nos més a l'inventari, però també per comprendre millor el funcionament de les llengües, tal com diu Harrison (2007: 236):

But when we sum up all these discoveries, both across many languages and within a single one, we achieve a clearer insight into the grand realm of human cognition. Language may by its very structure force speakers to attend to certain qualities of the world (shape, size, gender, countability). Languages are self-organizing systems that evolve complex nested structures and rules for how to put the parts of words or sentences together. No two languages do this in the same way. We do not yet have a grasp of what the limits to such complexity are or where the boundaries lie.

I, pel que fa a la influència d'una llengua sense gènere, potser n'hi hauria prou a esmentar que la mateixa expressió «llenguatge no sexista» ja palesa una interferència de l'anglès en tant que el que és sexista (si és que ho és) és la llengua i no pas la capacitat humana de parlar, i també el fet d'haver introduït el terme *gènere* en l'accepció de *sexe*, un desplaçament semàntic que es produeix en anglès, que no té gènere i que pot acabar traient el sentit a expressions com *gènere humà*. És clar que la influència no ha de venir necessàriament de l'anglès. En una *Guia per a l'ús del llenguatge no sexista* de l'Hospitalet de Llobregat, es considerava «nosaltres» i «vosaltres» com a sexista pel simple fet que estaven traduint «nosotros» i «vosotros» del castellà sense tenir en compte que no són formes equivalents. En qualsevol cas, tal com recorden Marlis Hellinger i Anne Pauwels (2007: 657):

Gender as a linguistic category has largely been neglected in research on language and gender (exceptions are Baron 1986; Pauwels 1998; Romaine 1999; Hellinger and Bußmann 2001-2003). This reflects a certain bias towards the English language, since of course not much can be said about gender as a morphosyntactic category in English. However, the documentation and evaluation of linguistic sexism across languages requires a clear understanding of the language-specific structural properties underlying the gender system of the respective language.

Aquest biaix no és difícil d'entendre si partim de pressupòsits tan etnocèntrics com els que podem trobar en aquest fragment (Doyle 1995: 149) d'un dels textos bàsics de la lingüística feminista:

English can credit its survival to its marvelous adaptability. New words make their way quite easily into common usage, while words that fall out of favour are gently shed, giving the language a fluidity that allows it to respond to changes in society. On the other hand, we can be stubborn language users, clinging to archaic rules and usages as if they were inscribed in stone. Yet there are problems with English usage when it does not reflect the way we live. It becomes awkward, ambiguous, inaccurate, and insensitive. If our language leads to misunderstandings or offends people we are trying to reach, it fails to do what we want it to do; it ceases to be an effective tool for communication. Language that is sexist has this effect.

No deixa de ser una paradoxa que la lingüística, que té com a objecte el llenguatge, no es qüestioni fins a quin punt està condicionada per la llengua vehicular majoritària en la recerca. El tòpic de l'anglès com a llengua que s'ha difós gràcies a la seva adaptabilitat i permeabilitat no tan sols és fals, sinó que ignora que totes les llengües són adaptables i permeables i, encara més, que, posats a manllevar, manllevem molt més les llengües subordinades que no les llengües dominants. En qualsevol cas, i pel que fa al gènere, és evident que, si s'haguessin tingut en compte altres llengües, no s'hauria perdut tant de temps discutint sobre la seva relació amb el sexe.

2. DONES I GRAMÀTICA

Les definicions de gènere acostumen a incloure tres elements: que és una categoria gramatical, que classifica els substantius en classes i que afecta les concordances. En aquesta definició, hi encaixen perfectament les classes nominals de les llengües bantus i molts altres sistemes de classificació dels substantius. Per això potser seria més adequat proposar una categoria més inclusiva (sistemes de classificació nominal) amb diferents subtipus, si es vol. En qualsevol cas, l'oposició masculí/femení seria un

subsubtipus que, al seu torn, és molt poc freqüent en les llengües del món. Raoul de la Grasserie (1898) va proposar una classificació dels tipus de gènere i hi va identificar aquests fonaments: animat/inanimat, racional / no racional, humà / no humà, humà mascle / altres, fort/dèbil, augmentatiu/diminutiu, mascle/altres, masculí / femení / sense sexe (Corbett 1991: 30), i actualment se'n coneixen molts més. Com diu Foley (1997: 235):

The languages of the world exhibit a range of types of classifier systems and a diversity of semantic parameters expressed with them [...]. The most prototypical is that of numeral classifiers already exemplified by Yucatec, Thai and Burmese, in which a classifier is necessary to unitize the noun before it can be enumerated [...]. Because the most salient perceptual property of objects or bodies are their shape, it is not surprising that shape is perhaps the most common semantic feature expressed by classifiers.

I més endavant (Foley 1997: 236):

Animate and human «bodies», i.e. animals and persons, often get special attention in classifier systems due to the attention they have for us and the empathetic understanding we hope we share with them. [...] Some languages may have a single classifier for humans, as with Yucatec *-tíul*: *'un-tíul maak* "a man" and *'un-tíul k'ek'-en* "a pig", but this is unusual. More common is to distinguish people from animals as with Indonesian *orang* versus *ekor*: *tiga orang perempuan* "three women" versus *tiga ekor kuda* "three horses". On the other side, the languages of the highly stratified societies of Southeast Asia, like Thai and Burmese, often have many classifiers for persons, reflecting their spiritual or social function and status.

Per bé que, quan es tracta de descriure la classificació nominal, s'acostuma a atorgar-li fonaments semàntics, el que realment trobem són classes que responen parcialment a aquests fonaments i el que potser cal establir és una primera divisió entre gènere motivat i gènere arbitrari (en el benentès que aquí també ens trobem amb un continu).

Entre els exemples clàssics de gènere motivat hi ha les llengües dravídiques i el djirbal. Les llengües dravídiques tenen habitualment dos gèneres amb subdivisions. En tàmil, per exemple, les formes verbals tenen marca de persona i nombre, i en la tercera persona afegeixen marques de gènere humà / no humà. L'humà se subdivideix al seu torn en home i dona. El telugu classifica els substantius singulars en masculins i no masculins; els no masculins inclouen tots els noms que es refereixen a femelles. En plural, en canvi, la divisió s'estableix entre racional i no racional, i, en aquest cas, homes i dones pertanyen al gènere dels racionals. Finalment, el gondi, com la majoria de llengües dravídiques, va substituir la classificació dels substantius en tres gèneres

per una classificació en dos gèneres: masculí (per als homes) i no masculí (per a la resta de substantius, dones incloses).

El treball de Dixon (1972) mostra que el djirbal té quatre gèneres, i homes i dones pertanyen a gèneres diferents: els homes, al mateix que els cangurs i la major part de serps, peixos i insectes; les dones, al mateix que els gossos, serps i peixos perillosos i les paraules connectades amb el foc i l'aigua; al tercer gènere, hi pertanyen tots els arbres i plantes amb parts comestibles; al quart les parts del cos, la carn, les abelles i la mel, i d'altres. El que segurament contribueix més a fer-ne una categoria motivada són les regles que resumeix Trask (1995: 44-45):

The basic rules for gender assignment in Dyirbal work approximately as follows:

1. Words pertaining to men or to non-human creatures go into Gender 1.
2. Words pertaining to women, to fire, to water or to fighting go into Gender 3.
3. Words pertaining to edible plants go into Gender 3.
4. All other words go into Gender 4.

However, these basic rules are disturbed by several special rules, which take priority:

5. Any word that denotes something connected in myths with men or with women goes into Gender 1 or Gender 2, respectively.
6. Any word denoting something dangerous goes into Gender 2.
7. Any word denoting something of unique importance in Dyirbal society goes into some unexpected gender.

Un altre exemple de gènere motivat és el que presenta l'amhàric. En amhàric, el gènere no té cap marca formal i les concordances o bé depenen del sexe o bé s'atenen a convencions. Els objectes inanimats generalment tenen gènere masculí. En el gènere, en amhàric, hi conflueixen, de fet, dos trets, el sexe i la dimensió. El masculí s'associa a les coses grans i el femení a les petites, i dependrà de la intenció de l'emissor que faci servir un gènere o un altre; així, un substantiu com *kokäb* 'estel', que és femení, concorda en masculí si destaca entre els altres estels; o 'casa', que és masculí, esdevé femení si la casa és molt petita (Junyent & Muncunill 2010).

El sistema de classes nominals de les llengües bantu és un dels clàssics que es presenta com a motivat, amb una classe per a les persones (homes i dones), una altra per a les plantes, una altra per als animals, per a les coses, per als abstractes, etc. El fet és, però, que aquests criteris no són tan fàcilment identificables en molts dels termes inclosos en una classe nominal i després també hi pot haver desplaçaments. Per exemple, els noms d'animals poden passar a concordar com els de persones quan són el subjecte d'un conte. I, d'altra banda, la incorporació de manlleus pot ser in-

compatible amb les concordances: *boi* 'criat', *rais* 'president', *rafiki* 'amic' i molts altres no pertanyen a la classe de les persones sinó que s'han incorporat a una classe que té un morfema zero com a prefix.

El fet que totes les llengües canviïn contribueix molt a l'arbitrarietat en les classificacions nominals. Fins i tot en casos amb «gènere», la relació d'aquest amb el sexe pot no ser tan clara. El ket és l'última llengua supervivent del grup ienissei. Els substantius en ket es classifiquen en masculí, femení i neutre. El masculí inclou, a banda dels humans mascles, els animals mascles, alguns ocells, gairebé tots els peixos, alguns insectes, tots els arbres, objectes de fusta grans i la lluna. El femení inclou alguns animals, alguns tipus de peix i el sol. La resta pertanyen al gènere neutre. O en lak, una llengua del Daguestan, al Caucas, els substantius es divideixen en quatre classes: una per als homes, una altra per a algunes dones, una altra per a la majoria de dones, els animals i molts inanimats, i, finalment, una altra per a la resta d'inanimats, els noms abstractes i alguns insectes. Sembla evident que, per més que es puguin identificar alguns criteris d'inclusió en una classe nominal determinada, l'explicació d'aquests criteris no és ni de bon tros transparent. A més a més, cal tenir present que la incorporació de nous termes pot incrementar encara més l'arbitrarietat de la classificació.

Els manlleus són un dels reptes clàssics quan s'han d'incorporar a les llengües amb sistemes de classificació nominal i, quan es tracta de llengües amb oposició de gènere masculí/femení, pot ser que ni el significat ni la forma siguin definitius; de fet, la gran majoria s'incorporen a la classe nominal no marcada, el masculí. Per a incorporar-se a la classe nominal marcada (femení), sembla que una condició és que siguin elements amb *-a* final àtona, però no sempre. Si ens fixem en substantius manllevats que es refereixen a persones, en trobem de femenins com *gueisha*, *odalisca*, i de masculins com *cosmonauta*, *ebenista*, *enxaneta*, *lama*, *pària*, *sentinella* o *xerpa*. Naturalment, aquí es podria parlar de gènere motivat, però atesos els significats que prevalen en el gènere marcat, ja es veu que això de la visibilització no va sempre a favor de les dones. Si anem a un altre àmbit on el sexe també hi té el seu paper —el dels animals—, constatem, d'entrada, que el femení fa sovint el paper de no marcat: la girafa, la pantera, la hiena, la balena, l'orca, la zebra, etc., però també en trobem que se n'han incorporat al masculí: el coala, l'impala, el puma, etc., cosa que contradiria l'argument de la forma com a criteri d'inclusió. En qualsevol cas, el repte de què parlàvem és més dels lingüistes per descriure els criteris que dels parlants, que no dubten gaire a l'hora d'incloure un nou terme en una classe o una altra.

3. DONES I SEMÀNTICA

Més enllà de les concordances, hi ha àmbits on la diferència de sexe és pertinent o s'hi ha de fer explícita. En moltes llengües trobem recursos per a fer aquesta distinció, tant si la llengua té gènere com si no. En anglès, per exemple, farem concordar *son* 'fill' (*he, him*) en masculí i *daughter* 'filla' (*she, her*) en femení, encara que sigui una llengua sense gènere. En manxú la dicotomia mascle/femella s'associa a una alternança vocàlica corresponent al yang (mascle) i el yin: *haha* 'pare' / *hehe* 'mare'; *ama* 'pare' / *eme* 'mare'; *amila* 'gall' / *emile* 'gallina'. El manxú no té gènere i el sexe s'indica amb l'alternança *ale*. *Hahalhehe* i *amilalemile* es poden afegir als substantius quan cal indicar el sexe; per exemple, *amila temen* 'camell mascle' / *emile temen* 'camell femella'. El mapudungu, que tampoc no classifica els substantius en gèneres, emprà els termes *wentru* i *domo* per a indicar el sexe quan cal; per exemple, *mapu-che* 'persona de la terra', *wentru-che* 'home', *domo-che* 'dona'.

El zulu, com totes les llengües bantus, té un sistema de prefixos que marca totes les concordances de l'oració. Aquests prefixos corresponen a classes nominals diferents i hi ha una classe a la qual, en general, pertanyen les persones: *umufu* 'home', *umfazi* 'dona', amb els plurals corresponents *abafo*, *abafazi*. Quan es tracta d'indicar el sexe, el zulu emprà dos sufixos, però el resultat no sempre és el femení del masculí: *imbuzi* 'boc' / *imbukazi* 'cabra', *imvu* 'moltó' / *imvukazi* 'ovella', *inkosi* 'cap' / *inkosikazi* 'muller del cap'. En molts casos, quan el femení es forma a partir de formes comunes, es desenvolupa una forma masculina especial (Junyent & Muncunill 2010):

comú	femení	masculí
inkomo 'bèstia'	inkomazi 'vaca'	inkunzi 'toro'
inkuku 'au, pollastre'	isikhukukazi 'gallina'	i:qhunde 'gall'
inja 'gos'	injakazi 'gossa'	i:chalaba 'gos'

El zulu és, doncs, una de les llengües on es mostra que gènere i sexe poden tenir marques diferents. El primer afecta les concordances, és a dir, la gramàtica, i el segon és un etnosemema, és a dir, correspon a factors extralingüístics i no afecta la gramàtica.

A banda de mostrar que el sexe pot no marcar-se gramaticalment, fins i tot en llengües amb sistema de classificació nominal, el zulu és interessant per exemplificar un fet que mai no ha estat descrit amb precisió, i és el valor semàntic del gènere.

Tots coneixem prou exemples de termes que, tenint el mateix origen, han anat a parar a classes nominals diferents (*le lait, il latte* vs. *la llet, la leche*). Però també en la mateixa llengua podem trobar termes amb significat diferent segons la classe nominal a què pertanyin: *el llum / la llum, el son / la son* o *el maniquí / la maniquí, el model / la model*. Quan ens referim a persones, l'oposició masculí/femení no sempre respon a l'oposició home/dona que ens podem trobar en *escriptor/escriptora, professor/professora*, etc. Perquè és evident que hi ha una asimetria en els significats de cadascuna de les parelles següents: *minyó/minyona, majordom/majordoma, infant/infanta* o *gat vell / gata vella*. Aquest contingut semàntic imprevisible del gènere és el que ens hauria de fer estar més alerta quan es tracta, per exemple, de feminitzar molts noms de professions. I és que, a banda dels significats pejoratius que es poden desenvolupar, es creen homonímies com ara la química, la matemàtica, la política, etc. que poden provocar moltes ambigüitats. Naturalment que si la llengua té els recursos per a crear femenins no hi ha cap problema a fer-ho, però si es fa de manera sistemàtica podem caure en el parany dels significats afegits. L'intent de visibilitzar les dones no sempre compleix el seu objectiu, tal com alerten les lingüistes Hellinger i Pauwels (2007: 661-2):

However, female linguistic visibility is often a loaded concept, and there is considerable variation across languages concerning the status and productivity of feminine/female word-formation processes. While in German the derivation of personal feminines is extremely productive, very few derived feminines exist in Welsh (which also has grammatical gender); most occupational terms in Welsh are grammatically masculine and have no feminine counterparts. Frequently, the creation of female-specific nouns will produce semantically asymmetrical pairs in which the female represents the lesser category, illustrating what Schulz (1975) has called «semantic derogation». Notorious examples include Engl. *governor/governess, major/majorette*, etc. Of course, such pairs also occur in languages with grammatical gender [...] Generally, feminine/female terms are not consistently used; they may be stylistically marked and in many languages carry negative connotations, which makes them unacceptable in neutral, and even in female-specific contexts. By contrast, masculine/male terms are either neutral or carry positive connotations. [...] Asymmetrical gender-marking may fulfill various communicative functions: It may emphasise visibility of the «unexpected» referential gender, define the marked gender as the deviation from the norm, or serve contrastive purposes.

Encara en l'àmbit del significat, però amb valor referencial inherent, hi ha tots aquells elements que, en el seu significat bàsic —no metafòric—, només poden tenir un home o una dona com a referent: verbs com *menstruar, parir, alletar*, etc., aporten informació sobre el referent que no té res a veure amb el gènere. Dins d'aquest fenomen, hi podem incloure altres elements clarament culturals. «Casar-se», per exemple,

pot tenir lexemes diferents si el que es casa és un home o una dona en llengües com el lugbara (-*wasal-fumbirwa*) o el lumasaba (-*beyisal-kwaliha*). En altres llengües bantus (kikwaya, sukuma, runyakore i moltes altres), el verb per a casar-se pren la forma no marcada quan el subjecte és un home i la passiva quan és una dona.

4. DONES I DIXI

Els díctics són els elements que fan referència al context extralingüístic en què es produeix una oració. La informació que proporcionen es refereix, bàsicament, als interlocutors i la localització espacial i temporal. Els díctics de persona aporten informació com ara el sexe, el nombre d'individus, l'estatus i altres. Segons Anderson i Keenan, «person deictics may code information concerning the sex (semantic gender) or arbitrary class (grammatical gender) of their referents» (1985: 269). En aquest sentit, la diferència entre les dues primeres persones i la tercera és notable, i més si ens referim al sexe. No hi ha gaire llengües en les quals es doni oposició de sexe en primera persona, per bé que se n'han descrit algunes com ara el birmà, o el jora on l'oposició de gènere es marca en totes les persones i nombres (Siewirska 2004).

La marca de gènere en la segona persona és molt més freqüent, es dona en llengües semítiques com l'hebreu '*attah* 'tu masc.' i '*att* 'tu fem.' i l'àrab (*anta*, *anti*), i és un dels trets que caracteritza l'àrea lingüística etiòpica que inclou llengües cuixítiques (beja, awngi, afar, sidamo, somali, etc.), llengües omòtiques (wolaytta, kefa, janjero, etc.), llengües semítiques com el tigrinya, el tigre i l'amhàric, i d'altres llengües com ara l'anyuak i el gumuz.

El nucli del debat, però, es dona en la tercera persona, atès que en aquest cas és molt més freqüent l'oposició de gènere —de fet, de sexe—, per bé que ni de bon tros és universal. Les llengües nigerocongoleses i les austronèsiques, per esmentar les dues famílies de llengües més nombroses, rarament tenen marques de gènere en els sistemes pronominals, i les variacions en la tercera persona són de nombre (singular, plural, dual, trial, paucal). Però hi ha autors (Anderson i Keenan 1985: 261-2) que no inclouen la tercera persona com a categoria díctica:

He or the definite article, however, are often anaphoric rather than deictic, with the referent of he or the definite NP established earlier in the discourse. For that reason, we will characterize third person personal pronouns and NPs involving definite articles as 'weak' deictics.

Val a dir que, una vegada més, la coincidència del tret «sexe» amb el de gènere gramatical ens torna a portar a un terreny ambigu. Tot i això, si tenim en compte la gran quantitat de llengües que tenen sistemes pronominals molt complexos amb indicació sobre edat, estatus i, naturalment, sexe, és una mica arriscat entendre només aquest darrer com a discriminatori i no els altres. No hi ha hagut cap debat sobre les marques d'estatus en la llengua que es pugui equiparar als que hi ha hagut sobre el sexe. És clar que el debat tampoc no s'ha produït en el cas dels epicens acabats en *-a* àtona (*lingüista, policia, guia...*) o en els casos que podrien ser considerats com a neutres o en què el femení era el terme no marcat (*persona, criatura...*). De la mateixa manera que, com vèiem abans, la creació de femenins té efectes no desitjats, la supressió del valor inclusiu del masculí també pot tenir conseqüències que no afavoreixen gens l'objectiu de la no-discriminació, tal com diu Baron (1986: 9):

A number of current usage guides, unwilling to accept either *they* or *he*, recommend rephrasing to avoid the problem situation, though this practice, if widely adopted, would have the additional effect of reducing the frequency of English indefinites, which happen to be some of the most sex-neutral words in our language. Clearly, if there is a way to regain linguistic paradise, it will not be through the pronoun system.

Pel que fa als desdoblaments per a substituir el masculí inclusiu (*ells i elles, tots i totes*, etc.), s'ha argumentat moltes vegades (GALUB 2007; Bosque 2006; Junyent 2007) que, a part d'alterar l'estructura de la llengua, tenen l'efecte pervers de crear més discriminació (cf. Hellinger & Pauwels 2007). L'oposició entre termes marcats i no marcats es dona en tots els nivells de la llengua i determina que el terme no marcat és el que o bé no diu res del marcat, o bé l'exclou. Per aquest motiu, quan parlem dels «habitants del planeta» incloem tant homes com dones, de la mateixa manera que quan diem «El gat és un animal molt independent» ens estem referint a tots els gats. Per bé que el binarisme no deixa de ser una forma de descripció de la llengua, en els anys 70 va ser criticat per la lingüística feminista amb l'argument que el procediment era androcèntric. Bodine (1975: 127-128) comparteix aquesta opinió:

If the definition of 'they' as exclusively plural is accepted, then 'they' fails to agree with a singular, sex-indefinite antecedent by one feature — that of number. Similarly, 'he' fails to agree with a singular, sex-indefinite antecedent by one feature — that of gender. A non-sexist 'correction' would have been to advocate 'he or she', but rather than encourage this usage the grammarians actually tried to eradicate it also, claiming 'he or she' is 'clumsy', 'pedantic', or 'unnecessary'. Significantly, they never attacked terms such as 'one or more' or 'person or

persons', although the plural logically includes the singular more than the masculine includes the feminine. These two situations are linguistically analogous. In both cases the language user is confronted with an obligatory category, either number or sex, which is irrelevant to the message being transmitted. However, the two are not socially analogous, since number lacks social significance. Consequently, number and gender have received very different treatment by past and present prescriptive and descriptive grammarians of English. Of the three forms which existed in English for a sex-indefinite referent ('he or she', 'they', and 'he'), only one was selected as 'correct' while the other two were proscribed. Although the grammarians felt they were motivated by an interest in logic, accuracy, and elegance, the above analysis reveals that there is no rational, objective basis for their choice, and therefore the explanation must lie elsewhere. It would appear that their choice was dictated by an androcentric worldview; linguistically, human beings were to be considered male unless proven otherwise.

Probablement, al debat li va faltar perspectiva i li va sobrar etnocentrisme, perquè, actualment, l'estudi de la llengua de les dones ja no acostuma a caure en aquest parany, com ho demostren, per exemple, els treballs de Marlis Hellinger; però hi ha un àmbit que passa més desapercebut, potser perquè tampoc era un àmbit preferent de la lingüística fins fa ben poc: la pèrdua de diversitat.

5. DONES I VARIACIÓ

Quan Sapir fa les seves propostes sobre les diferències entre la llengua d'homes i la de dones (1915: 357) es refereix a un fenomen prou conegut però molt poc estudiat:

An interesting linguistic and cultural problem is the use in speech of various devices implying something in regard to the status, sex, age, or other characteristics of the speaker, person addressed, or person spoken of, without any direct statement as to such characteristics.

Entre aquests dispositius hi ha el que es coneix com a *genderlect*, és a dir, llengües en les quals homes i dones empen varietats diferents, ja sigui en la gramàtica, en el lèxic o en ambdós. Cal remarcar que aquest no és un registre atribuït a les dones sinó una varietat o lecte que no depèn del context sinó de l'usuari. Hudson (1980) diferenciava el registre (varietat segons l'ús) del dialecte (varietat segons l'usuari), l'ús d'aquestes varietats depèn de les condicions de l'emissor i/o el receptor. El lingüista danès Otto Jespersen, contemporani de Sapir, es va referir a aquest fenomen minimitzant-lo i, en tot cas, atribuint-lo al tabú, al poc contacte entre homes i dones en la vida quotidiana o, fins i tot, a la voluntat d'antropòlegs i lingüistes de voler remarcar

aquestes diferències (Jespersen 1922). Però, tal com diu Sapir, en yana, on la majoria de paraules tenen dues formes, la forma plena o masculina i la forma reduïda o femenina, no sembla que les formes masculines estiguin marcades com a tabú, perquè les dones emprèn les formes masculines quan citen les paraules d'un home parlant amb un altre home, o narrant alguna història en què un home parla amb un altre home.

Mary Haas, alumna de Sapir, va fer un estudi sobre la parla d'homes i la de dones en koasati, llengua en la qual la parla de cadascú té diferències notables en alguns aspectes ben definits. Els membres de cada sexe coneixen bé ambdós tipus de parla i els poden emprar quan l'ocasió ho requereix. Així, si un home està explicant un conte, emprarà les formes femenines quan parla un personatge femení; igualment, si una dona explica un conte emprarà la forma masculina quan faci parlar un personatge masculí. A més a més, els pares estaven acostumats a corregir la parla dels fills d'ambdós sexes, atès que cada nen havia d'aprendre la forma corresponent al seu sexe (Haas 1944).

Mes enllà d'aquells treballs fundacionals, se segueixen descrivint casos de llengües on homes i dones emprèn varietats molt diferents. Flores Farfán, per exemple, descriu un fenomen així a causa de contacte:

There are various phenomena in the Awetí language which are arguably contact-induced. A feature which has not been reported for many other Tupian languages, although not unknown in Amazonian languages, is the existence of genderlects (cf. Drude 2002). A male and a female variety of the Awetí language are distinguishable by few features such as different forms for personal and deictic pronouns, demonstratives, discourse particles and a very small number of lexical items. One may hypothesize that the two varieties are residues of two closely related Tupian languages. This idea is supported by the Awetí's oral history which informs that their ancestors used to live in two villages; one inhabited by a people called Enumania, the other by the "Awytyza 'ytoto'", the "real" Awetí.

El sidamo és una altra llengua que té diferents termes corresponents a homes i dones: 'llet' *adolgurda*, 'carn' *maalal/basara*, i un fenomen semblant es dona en japonès o en txuktxi, que també té dues varietats, una d'emprada pels homes i una altra, per les dones; les diferències es donen sobretot en l'inventari i el sistema fonològic, però també hi ha algunes diferències en la morfologia i el lèxic. Per exemple, els txuktxi s'autodesignaven *luoravetlat*, que significa 'gent autèntica', però aquest terme ha deixat d'emprar-se perquè era un terme de la varietat de les dones i es percebia com a despectiu. De fet, el gran nombre de lectes que s'han registrat ja siguin de sexe, d'estatus o d'altres tipus, pertanyen al passat de moltes llengües. Dixon explicava que li va ser molt difícil trobar algun informant que recordés la llengua de les sogres i, en altres

casos, els canvis en les condicions d'emissió del missatge també poden contribuir a aquesta situació. Les llengües amb lectes d'estatus com ara el balinès o el javanès n'han promocionat algun en detriment dels altres a la ràdio en no poder saber l'estatus del receptor i, en molts casos, la pressió per a abandonar la llengua ha fet abandonar abans aquest tipus de varietats.

6. REMARQUES FINALS

En la mesura que en totes les societats hi ha homes i dones, no és gens sorprenent que les llengües tinguin recursos per a referir els uns i els altres. Entre aquests recursos n'hi ha de fàcilment modificables, però n'hi ha d'altres que no poden modificar-se sense afectar tot el sistema. Es pot eliminar el terme *senyoreta* de tots els registres o es poden crear formes femenines per a designar professions; però no es poden canviar les regles de les concordances o modificar altres aspectes gramaticals. Potser el que caldria preguntar-se és si la modificació d'un aspecte gramatical té realment incidència en els comportaments i les actituds perquè, tal com diu Moreno Cabrera (2012: 3):

la gramática no puede tener actitudes sexistas porque en sí misma no hace nada, sino que quienes llevan a cabo actuaciones lingüísticas pueden hacer un uso sexista de la lengua amén de que dichas actuaciones pueden tener algún reflejo más o menos superficial o profundo en la gramática de la lengua.

Ben segur que el coneixement de llengües molt diverses ens pot ajudar a entendre quins aspectes són realment correlacionables amb la cultura i quins en resten al marge perquè són universals i, com a tals, estan regits per lleis que els parlants no controlen. Cal, doncs, seguir treballant en tota mena de llengües i incorporar aquesta recerca a la lingüística general, perquè, segurament, és l'única manera de comprendre plenament el llenguatge i de saber copsar les llengües tal com són abans d'atribuir-los un poder de canviar el món que probablement no tenen.

M. CARME JUNYENT
Universitat de Barcelona

REFRÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- AIKHENVALD, A. (2006) *Evidentiality*, Oxford / New York, Oxford University Press.
- ANDERSON, S. R. & E. L. KEENAN (1985) «Deixis» dins T. Shopen (ed.), *Language typology and syntactic description III. Grammatical categories and the lexicon*, Cambridge, Cambridge University Press, pp. 259-308.
- BARON, D. (1986) *Grammar and Gender*, New Haven / London, Yale University Press.
- BOSQUE, I. (2006) «La RAE, las palabras y las personas», *El País*, 5 de desembre de 2006.
- CORBETT, G. (1991) *Gender*, Cambridge, Cambridge University Press.
- DIXON, R. M. W. (1972) *The Dyirbal Language of North Queensland*, Cambridge, Cambridge University Press.
- DOYLE, M. (1998) «Introduction to the A-Z of non-sexist language» dins D. Cameron (ed.), *The Feminist Critique of Language. A Reader*, London / New York, Routledge, pp. 149-154. [1995, 1a ed.]
- FOLEY, W. A. (1997) *Anthropological Linguistics, An Introduction*, Oxford, Blackwell.
- GRUP D'ANTROPOLOGIA LINGÜÍSTICA DE LA UNIVERSITAT DE BARCELONA (GALUB) (2006) «Per què en diem gènere quan volem dir sexe?», *Revista d'Igualada*, 23, pp. 18-25.
- HAAS, M. R. (1978) «Men's and Women's Speech in Koasati» dins A. S. Dil (ed.), *Language, Culture, and History. Essays by Mary R. Haas*, Stanford, Stanford University Press, pp. 228-233. [1944, 1a ed.]
- HARRISON, K. D. (2007) *When Languages Die. The Extinction of the World's Languages and the Erosion of Human Knowledge*, Oxford, Oxford University Press.
- HELLINGER, M. & A. PAUWELS (2007) «Language and sexism» dins M. Hellinger i A. Pauwels (eds.), *Handbook of Language and Communication: Diversity and Change*, Berlin / New York, Mouton de Gruyter, pp. 651-684.
- HUDSON, R. A. (1980) *Sociolinguistics*, Cambridge University Press.
- JESPERSEN, O. (1968) *Language. Its Nature, Development and Origin*, London, George Allen i Unwin Ltd. [1922, 1a ed.]
- JUNYENT, M. C. & C. MUNCUNILL (2010) *El libro de las lenguas*, Barcelona, Octaedro.
- MATTHEWS, P. H. (1997) *Oxford Concise Dictionary of Linguistics*, Oxford / New York, Oxford University Press.

- MORENO CABRERA, J. C. (2012) «Acerca de la discriminación de la mujer y de los lingüistas en la sociedad: Reflexiones críticas», disponible a <<http://addenda-et-corrigenda.blogspot.com.es>>.
- ROBINS, R. H. (1980) *Breve historia de la lingüística*, Madrid, Paraninfo.
- SAPIR, E. (1991) «Abnormal Types of Speech in Nootka» dins V. Golla (ed.), *The Collected Works of Edward Sapir VI. American Indian Languages*, Berlin / New York, Mouton de Gruyter, pp. 357-379. [1915, 1a ed.]
- (1990) «Male and Female Forms of Speech in Yana» dins W. Bright (ed.), *The Collected Works of Edward Sapir V. American Indian Languages*, Berlin / New York, Mouton de Gruyter, pp. 335-341. [1929, 1a ed.]
- SIEWIERSKA, A. (2004) *Person*, Cambridge, Cambridge University Press.
- TRASK, R. L. (1992) *A Dictionary of Grammatical Terms in Linguistics*, London / New York, Routledge.
- (1995) *Language: the Basics*, London / New York, Routledge.